

Posudek diplomové práce Renáty Mitáčkové, Počátky moderního vězeňství v českých zemích v 1. třetině 19. století: Trest, věznice, vězeň, Praha 2014, FHS UK, Katedra obecné antropologie, 90 s.

Trestání „zločinů“ jako způsob zacházení s překročením společenské normy si nemůže stěžovat na nezájem dějepisectví. I když se čeští autoři, resp. zejm. Daniela Tinková, proměně trestání a zejména konceptu zločinu věnují v dostatečné míře, literatura, která by sociálněhistoricky zkoumala vězeňství na počátku moderní doby, je naproti tomu až na výjimky (Fořtová – Olšáková) spíše zahraniční provenience. Tuto literaturu Renáta Mitáčková zná a v úvodu své diplomové práce se s ní kriticky vyrovnává. Reflektuje zejména rozdílné pojetí přechodu k internaci/odnětí svobody jako základnímu druhu trestu, které se podle některých autorů (Spierenburg, Bretschneider) objevuje v Evropě dříve než v druhé polovině 18. století, tedy před foucaultovskou změnou.

Těžištěm diplomové práce Renáty Mitáčkové je analýza převážně normativních textů z 20. let 19. století pro pražskou svatováclavskou věznici na jedné a donucovací pracovnu na druhé straně. Toho, že má co do činění převážně s prameny normativní povahy (řády a instrukcemi, ale podle všeho sem patří i „Protocoll“ z inspekce věznice s doporučeními příslušné komise), si je pisatelka vědoma a přizpůsobuje tomu svůj výklad – zajímá ji především vnitřní uspořádání a denní režim obou totálních institucí (a to, jak měly korespondovat s funkcí obou zařízení), stejně jako další prostředky, jimiž mělo být působeno na trestance (dodatečné tresty, náboženství, výchova) a v neposlední řadě se snaží rekonstruovat představu osoby, do zařízení vstupující a zařízení opouštějící, s níž tyto texty pracovaly. Na meze normativních pramenů naráží Mitáčková, když porovnává účel obou typů zařízení. V případě donucovacích pracoven přejímá legitimizační rétoriku definice z Ottova slovníku naučného a mj. píše, že tyto instituce se „zaměřovaly na internaci marginálních skupin obyvatelstva, jako byli například žebráci, tuláci, prostitutky aj. Jednalo se o poměrně homogenní skupinu lidí, pocházející z téměř srovnatelných sociálních poměrů“ (s. 36). Ve věznicích se naproti tomu setkávaly osoby různého sociálního statusu, které spojovalo

„jenom“ přestoupení trestního zákona (s. 62 *„Donucovací pracovna sloužila především ke kontrole marginálních skupin obyvatelstva, ve věznicích se naopak nacházeli lidé, kteří pocházeli z různých sociálních skupin, a jejichž společným jmenovatelem se stal zločin, který spáchali.“*). Jakkoliv se instrukce těchto dvou institucí snažily důsledně odlišit osazenstvo i terminologicky (Sträfling versus Arbeiter), bylo by třeba právě tvrzení o podobném sociálním postavení chovanců (pracovny) opřít také o analýzu reálného osazenstva obou typů internace. To je samozřejmě mimo rámec předložené diplomové práce a ani české bádání zejména k donucovacím pracovnám nenabízí mnoho záchytných bodů. Čtenář by proto možná přivítal alespoň rámcovou informaci o podobných zařízeních v zahraničí (anglické bridewelly, amsterdamský spinnhuis).

Vývoji vězeňství v užším slova smyslu se Mitáčková oproti tomu věnuje důkladně, byť na základě sekundární literatury. Ačkoliv se kriticky vymezuje vůči historické penologii, právě v této přehledové části historicko-penologických prací využívá. Některé z nich, např. Kýrova studie o typologii vězeňských zařízení v českých zemích, se však jeví jako přinejmenším nepřesné – Kýr zjevně epochy ve vývoji vězeňství a jeho typy rozlišuje podle formální pravomoci orgánu, který mohl soudit, aniž by se zabýval soudní praxí (na s. 33 tak rozlišuje např. *„tzv. zeměpanské věznice (995 – 1627), které byly v pravomoci zeměpanského soudu, kterému podléhali šlechtici i poddaní. Tato vězení většinou byla umístěna ve sklepeních hradů“*, čímž evokuje představu institucionálně jednotného a centrálně organizovaného zařízení. I tvrzení, převzatá z jiné historicko-penologické publikace (*„Roku 1850 byla provedena reforma soudnictví zemí Habsburské monarchie, která znamenala zestátnění soudnictví a vězeňství“*, s. 33, pozn. 104) se zdají být hodně zjednodušující.

Tam, kde se Mitáčková opírá o sekundární literaturu (v kapitolách III a IV), je její výklad ne zcela souvislý a lehce přetržitý, zřejmě v závislosti na použitých zdrojích (zcela neorganicky je do textu např. včleněn krátký odstavec o věznicích na brněnském Špilberku, s. 34-35). Ve vlastních analytických kapitolách k trestu, věznicím a vězňům (IV-VI) je také možno nalézt dost jazykových a formulačních neobratností (k nim níže), přesto studentka udrží výkladovou linii a formuluje sice ne vždy plně odborně, ale zato jasně.

K hlavním zjištěním a tedy přínosům práce patří přechodný charakter obou zkoumaných pražských institucí – svatováclavská věznice, ale i donucovací pracovna stále zachovávaly fyzické tresty (např. bití), které měly disciplinační úlohu, v tomto smyslu tedy nebyly institucemi jednoznačně moderními. Zároveň už ale vyvinuly takové mechanismy, které měly

věžňovo tělo zachovat pokud možno nepoškozené a výkonné (zejm. lékařský dohled, nemocniční péči); v tomto ohledu se věznice nelišila od donucovací pracovny. Ostatně i trestní zákoník z roku 1803/04 fyzické a rovněž potupné veřejné tresty zachovával. S výjimkou hrdelního trestu však byly i zde tresty stanoveny tak (de facto opět nerovně), aby nenarušovaly nejen výkonnost individua, ale rovněž ekonomickou podstatu a produkceschopnost živností či řemesel a existenci domácností, kde byly na odsouzeném existenčně závislé jiné osoby (s. 46, 75).

Mitáčková dobře postihuje (novou) ideologii a ekonomiku trestání (byť by souvislost s Foucaultovou biomocí a biopolitikou mohla být pojednána více do hloubky) – právě v nových totálních institucích nebyly život a (fungující) tělo k dispozici jednotlivcům, ale do jisté míry náležely státu. Vštěpované/vtělované návyky si měli chovanci podržet i po propuštění, ať už šlo o návyky a dovednosti pracovní či hygienické, denní režim nebo – a to především – kontrolující přístup k sobě samému, který by ovládal „afekty“ (ne náhodou jsou odsouzenci, resp. přicházející věžňové charakterizováni jako „zlostní“ nebo „vášniví“).

Součástí tohoto plánovitého vedení vlastní existence byl i přehled o vlastních příjmech a výdajích, kterým chovancům v obou institucích zprostředkovávaly individuální pracovní knížky (s. 66). Jak se dále píše na s. 85, disciplinace se neodehrávala jenom „*vertikálně, tedy ve vztahu dozorce – internovaný, ale také horizontálně ve vztahu mezi samotnými chovanci. Tímto internovaný mohl do jisté míry sám zastávat funkci dozorce*“ (podobně na s. 58).

V tomto světle se explicitní výchova a náboženská indoktrinace jeví pouze jako doplněk k formování „režimového“, byť role náboženství jako civilní morálky bez Zjevení a duchovních jako jejích praktických učitelů by bezesporu stála za další pozornost (v donucovací pracovně duchovní dokonce jakožto expert vstupoval do fungování instituce, např. rozhodoval o propuštění internovaných).

Jakkoliv byly náprava a přetvoření internovaného (explicitním) smyslem především u donucovací pracovny (její chovanci měli „*als nützliche, gebesserte und arbeitslustige Glieder in die Reihe der bürgerlichen Gesellschaft zurücktreten*“, s. 57), Mitáčková shledává podobné rysy i u věznice – i ta měla působit, aby její chovanec přijal za své pravidelnosti a požadavky buržoazní společnosti (slovy autorky „*jedinec do zařízení vstupoval jako nezkrtný a divoký a opouštět ho měl jako klidný a poddajný*“, s. 72). Jak se naznačuje v závěru práce, mohly být obě instituce dokonce i do jisté míry propojeny, a sice tehdy, kdy „*bylo tedy lepší bývalého zločince [vězně po propuštění] internovat v pracovně dříve, než by mohl opět spáchat trestný*

čin“ (s. 83). Tato domněnka by však vyžadovala studium dobové umísťovací, resp. postpenitenciární praxe.

Závažnější výhradu mám k nereflektovanému a zkratkovitému užívání adjektiv „nepřizpůsobivý“, resp. „normální“ (s. 56, „*jejich nepřizpůsobivý způsob života*“, s. 69 „*prostředky k potlačení nepřizpůsobivého chování*“, s. 84 „*integraci do normálního života*“). Není podstatné, zda je zde autorka přitom ovlivněna současným mediálním, resp. populárním jazykem, podstatná je bezobsažnost, potažmo nedefinovanost obou pojmů, zvláště hovoří-li se o době přece jen ode dneška poměrně vzdálené a kulturně odlišné. Komu či čemu se měli propuštění chovanci ve 20. letech 19. století přizpůsobit, co znamenal pro různé skupiny „normální“ život? V případě věznice to mohl být život nekriminální v souladu s dobovými zákony (při veškeré jejich neurčitosti), v případě donucovací pracovny se při popisu její „cílové skupiny“ jistě objevují vágní a do jisté míry gumové výrazy jako „*Müssiggänger, Arbeitsscheue, liederliche Personen*“ (s. 56-57), ale autorka nám dluží i jen pokus o analýzu toho, kdo se do pracovny mohl dostat (samozřejmě omezenou na normativní texty, protože studium internační praxe by patrně ukázalo jiný obraz) – nabízel by se pro ni mj. deklarovaný cíl pracovny („*als nützliche, gebesserte und arbeitslustige Glieder in die Reihe der bürgerlichen Gesellschaft zurücktreten*“, s. 57). Tato pojmová analýza by vhodně doplnila kapitolu VII, v níž by mohla být představa internovaného, resp. propuštěného rozšířena právě o charakteristiku cílové skupiny donucovací pracovny. I v kapitole VI chybí podobný analytický přístup k jednotlivým dobovým kvalifikujícím výrazům, byť je autorka používá v uvozovkách („zkažení“); spíše zde jde o parafrázi podoby a fungování trestních institucí.

V ojedinělých případech nepracuje autorka zcela přesně ani s pojmy přejatými z pramenů či literatury. Nepozastaví se nad poněkud antikvovaným překladem Beccarii z roku 1893 („*pocitu pokud možno co nejméně trapného pro tělo vinníkovo*“, s. 24), kde „trapného“ ve smyslu painful/penoso bude spíše znamenat „bolestivého“ a nikoliv vzbuzujícího pocit trapnosti. Nedostatečný odstup od pramene (konkrétně od poměrně kostrbatého českého překladu trestního zákoníku z let 1803/04) se projevuje také v používání výrazu „živobytí“ tam, kde by patřilo dnešní české „život“ (např. s. 43).

Ještě než přejdeme k jazykové stránce práce, zmiňme se o některých nečetných věcných nepřesnostech. „Mučení“ (nikoliv ve smyslu bití) v předmoderní společnosti většinou nebývalo svébytným trestem, byl to nástroj k dosahování doznání, případně součástí trestu

hrdelního. Tresty se v této době neukládaly na základě libovůle zákonodárců, ale podle rozhodnutí soudních orgánů nebo suverénů (kteří mohli být současně formálními zákonodárci), ale přesto podle jistých, byť volných pravidel (obojí na s. 8). Píše-li se na s. 26, že „kladné stránky Panoptikonu vyzdvihuje především Foucault“, nemyslí se tím zřejmě kladné ve smyslu akceptovatelné či pozitivně vnímané i dnes, ale efektivní, plnící ve své době vyžadovaný účel. Místo teritoriální platnosti zákoníku z roku 1803 „pro Rakousko a české země“ by bylo na s. 31 lépe napsat „pro rakouské a české země“. Na s. 36 není zřejmé, že autorka dobře rozumí původu označení valdické věznice („kartouza“). Na s. 44 čtenáře zase zarazí neobvyklé ztotožnění veřejné bezpečnosti s právy učňů („proti veřejné bezpečnosti (tedy proti právům učňů)“), pisatelka to nechá bez vysvětlení. Konečně na s. 45 by bylo asi přesnější hovořit o těle občana a nikoliv poddaného („se stát snažil stále více přivlastnit si dispoziční právo nad tělem svého poddaného“).

Vyjadřování autorky je možno charakterizovat jako ne zcela obratné, někdy eliptické, jinde zase pleonastické; projevují se v něm obtíže zejména s vystižením abstraktních souvislostí. Příkladem budiž obrat „povinnost může souhlasit s myšlenkou“ ve větě: „Povinnost mít na dveřích každé cely okýnko, aby mohl být vězeň kdykoliv pozorován, může do jisté míry souhlasit s myšlenkou tzv. panopticonu, jehož princip byl představen v teoretické části práce“ (s. 52); lépe by zde bylo použít kupř. obratu „korespondovala s principy panopticonu“. Na hraně srozumitelnost je věta ze s. 60: „tzv. Bohem zde byla představa ideálního konformního občana“. Píše-li Mítáčková o tři strany dál, že „[jsem] dospěla k velké podobnosti mezi těmito institucemi“, nedospěla ona sama k podobnosti (to by se institucím podobala), ale k přesvědčení či tvrzení o podobnosti. Nenáležitě je po mém soudu také sloveso „ustanovit“ v souvislosti s tištěnými instrukcemi, ty nebyly ustanoveny, ale vydány (s. 59). Kromě výrazu „zajisté“ je v textu nadužíváno také zvrtné pasivum (např. s. 53: „Dále se každému vězni musel dopřát alespoň takový prostor“). Konečně místo frekventovaného dobového výrazu „publikum“ (s. 49 aj.) by bylo vhodnější používat výraz „veřejnost“.

Pro poučení při psaní dalších textů shrnu ve výčtu další stylistické a výjimečně pravopisné nedostatky posuzované diplomové práce:

s. 8 – „představil zásadu, kde každý zločin ...“, lépe „že každý zločin“

s. 9 – „trest se transformoval z podoby divadla na trest ...“, správně „v trest“

s. 9 – pleonasmus „co vlastně stálo na počátku vzniku...“

s. 10 – Habsburská monarchie lépe s malým h

s. 10 – „špatná součást těla společnosti, jež bylo nutno vyjmnout“, myslí-li se „část“, pak je správné zájmeno „již“

s. 12 – „vznikla v prvních desetiletích 19. století v důsledku dosud nevyhovujících trestních institucí“, myšleno zřejmě v důsledku nedostatečnosti či nefunkčnosti institucí

s. 13 – „jeho celkový počet stran je 55“, lépe „celkový počet jeho stran je 55“

s. 16 – „s modernizační teorií o vzniku moderního vězeňství“ (opakuje se výraz)

s. 25 – „Howardův zájem se ovšem nezaměřoval pouze na Anglii, nýbrž provedl inspekční cesty po celé Evropě“, v druhé větě je jiný podmět, cestu neprovedl zájem, ale Howard

s. 35 – „první impuls ke stavbě ... podal císař“, lépe „dal“

s. 38 – „rozličné zločiny a policejní delikty, z nichž každému byl vyměřen trest“, trest se vyměřuje osobám za zločiny, nikoliv zločinům

s. 44 – „praxe vypalování cejchu, díky kterému byla bývalému zločinci neustále připomínána jeho minulost“ – lépe „který měl neustále připomínat“

s. 49 – „Letáky poté informovali okolí“, správně informovaly

s. 49 – zájmeno „jim“ v druhé větě odkazuje na neexistující, resp. nejasný subjekt „tudíž si tak měl každý zapamatovat, za jaký zločin by ho takový trest potkal. Další připomínkou nevyhnutelnosti trestu jim mělo být tělo odsouzenec“

s. 54 – viz se používá bez tečky

s. 75 – „podřízení dobovému ideálu o klidném a nijak nevybočujícím jedinci“, ideál se pojí s genitivem (ideál klidného jedince)

s. 84 – „hodnotil fyzické zdatnosti trestanců“ – lépe singulár (fyzickou zdatnost).

Na závěr připojím ještě poukaz na jazykové nedostatky, vzniklé pravděpodobně přehlednutím:

s. 30 – „nesměla na nich být vykonáváno mučení“, „rozdíl mezi kriminálními a politickými delikty“

s. 34 – „předložit nové reformy vězeňství, jejímž cílem měla být“

s. 39 – chybí slovo „ohled“ („Při jeho udílení se však také měl brát na nevinné příbuzné pachatele“)

s. 41 – „nesměl se s nikým scházet bez přítomnosti strážného a nesměl při ní užívat jazyka, který...“

s. 52 – nadbytečné slovo sobě „V celách se spolu nesměli nacházet sobě zločinci“

Přes uvedené výtky spíše formálního rázu nelze přehlédnout, že Renáta Mitáčková předložila diplomovou práci k dosud příliš nepojednávanému tématu a že ji zpracovala na základě archivního studia, při němž uplatnila své jazykové i paleografické znalosti, což není u magisterských studujících zdaleka obvyklé. Svou badatelskou otázku po povaze prvních stabilních internačních institucí v Čechách včlenila do evropské historiografické debaty o dějinách trestání a ukázala stále ještě přechodný charakter jak trestních práva, tak penitenciárních zařízení. Současně ale postihla moderní rysy nejen těchto institucí, ale i představ o řádném občanovi a společnosti. Diplomovou práci Renaty Mitáčkovy proto hodnotím jako **velmi dobrou (2)** a doporučuji ji k obhajobě.

Praha, 12. 8. 2014